

Indhold

»Retorikkens rige« og den nye retorik. En introduktion ved Hanne Roer	7
RETORIKKENS RIGE	23
Forord	25
Kapitel 1 • Logik, dialektik, filosofi og retorik	35
Kapitel 2 • Argumentationen, taleren og hans publikum	43
Kapitel 3 • Argumentationens præmisser	55
Kapitel 4 • Valg, nærvær og præsentation	67
Kapitel 5 • Betydning og fortolkning af det givne	77
Kapitel 6 • De argumentative teknikker	85
Kapitel 7 • De kvasilogiske argumenter	91
Kontradiktion og inkompatibilitet	
Identitet, definition, analycitet og tautologi	
Retfærdighedsreglen og gensidigheden	
Transitivitets-, inklusions- og divisionsargumenter	
Mål og vægt samt sandsynligheder	

Kapitel 8 • Argumenter baseret på det virkeliges struktur	121
De successive forbindelser	
Koeksistensforbindelser	
Den symbolske forbindelse, de dobbelte hierarkier, forskelle i rækkefølge	
Kapitel 9 • Argumentation ved eksempel, illustration og model	147
Argumentationen ved eksempel	
Illustrationen	
Modellen og antimodellen	
Kapitel 10 • Analogi og metafor	157
Kapitel 11 • Begrebernes dissociation	171
Kapitel 12 • Argumentationens omfang og argumenternes styrke	185
Kapitel 13 • Argumenternes rækkefølge i talen	193
Kapitel 14 • Retorikkens rige	201
Selektiv bibliografi	213
Navneregister	233

Forord

Et dannet menneske fra det 20. årh., for hvem betegnelsen 'retorik' fremkalder billedet af tomme og blomstrende ord, af talefigurer med sære og ubegribelige navne, kunne spørge sig selv, og ikke uden grund, hvorfor en filosof, og især en logiker, føler et behov for at forbinde argumentation og retorik. For et århundrede siden blev der i Frankrig undervist i retorik i de timer, som bar dens navn, men senere er den blevet fjernet fra skemaet, fordi den var blottet for opdragende værdi.

Min egen korte kontakt med retorikken, for snart halvtreds år siden – for dengang var retorikundervisningen stadig obligatorisk i Belgien – bestod i studiet af en lille manual, som blandede studiet af syllogismen med studiet af stilfigurer. Udover mine filosofistudier havde ingen fortalt mig om retorik, eller kun i nedsættende vendinger, og jeg vidste, at Platon i flere af sine dialoger angreb sofisternes og mestrenes i retorik, da disse var mere optaget af at smigre deres tilhørere end af at undervise dem i den sandhed, som for Sokrates var dyrebar. I øvrigt findes termen 'retorik' slet ikke i Lalandes *Vocabulaire philosophique*, hvilket klart antyder, at retorikken efter hans mening ingen interesse kunne have for filosofien.

Hvis jeg i dag imidlertid vedbliver at insistere på retorikkens betydning, så er det fordi min forskning har overbevist mig om vigtigheden af denne disciplin for vor tids tænkning.

Det er snart tredive år siden, at et studie af retfærdigheden, påbegyndt i en positivistisk ånd, tillod mig at uddrage en formel regel for retfærdigheden, ifølge hvilken »væsner, som tilhører den samme essentielle kategori, bør behandles ens«.¹ Men hvorledes skelne imellem det der er essentielt og det der ikke er, imellem det der er vigtigt, og det som er ligegyldigt? Jeg var udmærket klar over, at denne distinktion ikke lod sig gennemføre uden at ty til værdidomme, som på dette tidspunkt forekom mig aldeles tilfældige og logisk set ubestemte.²

¹ De la justice, i *Justice et Raison*, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1972, p.26.

² *Ibid.*, p.75.

Hvordan kan man drage slutninger om værdier? Findes der rationelt forsvarlige metoder, som tillader os at foretrække det gode frem for det onde, retfærdigheden frem for uretfærdigheden, demokratiet frem for diktaturet? Utilfredsstillende af positivisterne skeptiske svar gav jeg mig til at søge efter en værdidommenes logik. Goblots værk, som udkom i 1927 under titlen *Logique des jugements de valeur*, forekom mig kun at behandle de *aftledte* værdidomme på en tilfredsstillende måde, og disse vurderede kun midler og hindringer i forhold til et formål, dvs. var teknologiske domme, men bogen præsenterede ikke nogen begrundelse, som berettigede valget af det ene formål frem for det andet. Så i manglen på acceptable teknikker for ræsonnementer vedrørende formål måtte den praktiske filosofi opgive sit traditionelle objekt, nemlig stræben efter visdom og fornuftens kontrol over handling, og moralfilosofien, den politiske filosofi og retsfilosofien ville ikke kunne udvikle sig som seriøse discipliner. Det var netop denne konklusion, som positiverne var nået frem til, for hvem værdidommene ingen kognitiv værdi havde, ingen verificérbar mening. Altså, enten var deres egne ræsonnementer, som ledte til en fordømmelse af den praktiske filosofi, tilsvarende værdiløse, eller – hvis man tilstår dem det – de udtrykte det, hvormed man filosofisk kunne retfærdiggøre de konklusioner, som havde en praktisk betydning. Jeg kunne således ikke slå mig til tåls med deres konklusion, på én gang både paradoksalt og fortvivlet for en filosof, så meget desto mere som det syntes at være medgivet, at man ikke kunne basere en værdidom udelukkende på kendsgerningsdomme. Var de simple værdidomme og principperne for moralen, og for enhver form for adfærd, rent irrationelle og kun udtryk for vore traditioner, fordomme og lidenskaber? Og i tilfælde af uenighed ville da kun vold være i stand til at afgøre konflikterne, og ville den stærkeres fornuft også være den bedste? Eller findes der en værdidommenes logik, og i så fald, med denne hypotese, hvordan etablerer vi den da?

Jeg besluttede at vie mig til denne opgave, og for at den skulle føre til noget godt, forsøgte jeg at imitere den tyske logiker Gottlob Frege, hvis arbejder jeg havde studeret, og

som for snart et århundrede siden havde stillet sig et tilsvarende spørgsmål angående den logik, som matematikerne benyttede. For at uddrage denne logik analyserede han, som under et mikroskop, alle de operationer, som tillod matematikerne at bevise deres teoremer: Og resultatet af disse analyser blev til fornyelsen af den formelle logik, forstået som en operativ logik, der tillod udregninger, og ikke en klassifikationslogik som Aristoteles' klassiske logik. Ville det ikke være muligt at gentage disse samme metoder og anvende dem, denne gang på tekster, som forsøgte at fremhæve en *værdi*, at gøre en regel gældende, og at vise, at *denne* handling eller *dette* valg var at foretrække for *hint*? Ved at analysere tekster af moralister og politikere og talere, som lovpriser en given form for adfærd, og ved at analysere alle former for retfærdiggørelser i lederartikler i aviserne – ville det da ikke blive muligt at uddrage denne værdidommenes logik, hvis fravær så grusomt lod sig føle?

Dette langvarige arbejde, udført sammen med Mme L. Olbrechts-Tyteca,³ ledte os til aldeles uventede konklusioner, og det var som en åbenbaring for os at finde ud af, at der ikke fandtes nogen specifik logik for værdidomme, men at det, vi søgte, allerede var udviklet inden for en meget gammel disciplin, for tiden glemt og foragtet, nemlig *retorikken*, den antikke kunst at overtale og overbevise. Denne åbenbaring blev os til del under læsningen af Jean Paulhans *Les fleurs de Tarbes*. Forfatteren har her, i et appendiks, udgivet uddrag af Dantes læremester Brunetto Latinis retorik. Og fra denne tekst var det nemt for os at gå tilbage til Aristoteles' retorik, til hele den græsk-romerske tradition for retorik og topik. Vi bemærkede, at på de områder, hvor det drejede sig om at fastslå det, som skulle foretrækkes, det, som var acceptabelt og fornuftigt, dér var ræsonnementerne hverken de formelt set korrekte deduktioner eller de induktioner, som bevæger sig fra det partikulære til det generelle, men derimod enhver form for argumentation, som havde til hensigt at vinde gemytternes

³ L. Olbrechts-Tyteca, Rencontre avec la rhétorique, i *La théorie de l'argumentation*, Louvain, 1963, pp.3-18.

tilslutning og samtykke til de teser, som man hver især fremkom med.

Denne overtalende taleteknik, uundværlig i den diskussion, som går forud for enhver reflekteret beslutningstagen, havde de gamle udviklet igennem lang tid, som *teknikken* par excellence, den teknik, hvormed man påvirker andre ved hjælp af *logos*, en term, som på samtidig og tvetydig vis betyder både ordet og fornuften.

Det er sådan, jeg forstår den rivalitet, som igennem hele den græsk-romerske oldtid har hersket imellem talere og filosoffer, som hver især har hævdet retten til at forme ungdommen. Filosofterne, som lovpriste en søgen efter sandheden og det kontemplative liv, og talerne derimod, som gav førsteret til den teknik, som øvede indflydelse på folk igennem ordet, en teknik, som var essentiel i det aktive liv og især i politik.⁴

Hvad kunne det skyldes, at denne overtalende taleteknik helt var forsvundet fra vor intellektuelle horisont, og at den såkaldt klassiske franske retorik – som vi stiller i modsætning til den antikke – var blevet reduceret til en retorik af figurer, som helligede sig klassifikationen af diverse måder, hvorpå man kunne pynte sin stil?

Allerede i antikken havde visse talere specialiseret sig i deklamation og i litterære opvisninger, uden den store rækkevidde, og filosofferne, som Epiktet, tøvede ikke med at gøre sig lystige over det: »Hvis denne kunst at tale og udsmykke vort sprog skulle være en kunst for sig, hvad gør den da andet, når vor fornuft møder sine genstande, end at pynte og ordne vort sprog, som en frisør ordner et hår?«⁵

Hvordan kan det være, når store forfattere som Aristoteles, Cicero og Quintilian har viet markante værker til studiet af retorikken som overtalelseskunst, at den *klassiske* retorik begrænser sig til studiet af stilfigurer, og at de mest udbredte

⁴ Ch. Perelman, *Rhétorique et philosophie*, i *Le champ de l'argumentation*, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1970, pp. 219-227.

⁵ Epiktet, *Diatribai*, bog II, kap. 23,14. Dansk udv. i *Epiktets livsvisdom: et tekstudvalg og en beskrivelse af hans lære*, ved A. Simonsen, Fisker 2003 (2. udg.).

retoriske værker i Frankrig i det 18. og 19. årh. var Dumar-sais' (*Des tropes ou des différents sens dans lesquels on peut prendre un même mot dans une même langue*, 1730) og P. Fontaniers (opr. 1821 og 1827. Genudgivet i 1969 af G. Genette under titlen: *Les figures du discours*), som i retorikken kun så udsmykning og kunstighed? Dette perspektiv afstedkom romantikernes had til den klassiske retorik (»Død over retorikken! Fred være med grammatikken!«) og har betydet, at vores samtidige, der elsker enkelhed og det naturlige, foragter retorikken. Og hvordan kan vi tro, at en rehabilitering af retorikken, at en *ny retorik* vil kunne begrænse sig til en ajourføring af en talefigureres retorik, til at »forny den klassiske retoriks væsentligst taksonomiske forehavende«. ⁶

Roland Barthes, for hvem den antikke retorik ikke er andet end et historisk objekt, dvs. et aktuelt set overstået stadium, hævder imidlertid, at det er en misforståelse at begrænse retorikken til figurerne. ⁷ I det samme nummer af tidsskriftet *Communications* gør Gérard Genette oprør imod denne tendens – som han ellers selv i høj grad, med sine egne værker, har bidraget til (han betragter dette oprør som en slags selvkritik) ⁸ – i en bemærkelsesværdig artikel med titlen »La rhétorique restreinte«, hvorfra jeg tillader mig at citere dette uddrag, lidt langt, men signifikant:

»Året 1969-70 har oplevet den stort set samtidige fremkomst af tre værker, hvis omfang er forskellige, men hvis titler klinger sammen på omtrent symptomatisk vis. Det drejer sig om Liège-gruppens *Rhétorique générale*, hvorom man ved, at den oprindelige titel skulle have været: *Rhétorique généralisée*; og det drejer sig om Michel Deguys artikel *Pour une théorie de la figure généralisée* og om Jacques Sojchers *La métaphore généralisée*. Altså retorik-figur-metafor: Under dække af en pseudo-einsteinsk generalisering, som er benægtende eller

⁶ Paul Ricœur, *Le métaphore vive*, Paris 1975, p.173.

⁷ I *L'ancienne rhétorique*, i *Communications* 16, Paris 1970, p. 223. Dansk udg., »Den gamle retorik«, i *Kultur & Klasse* 84, 25. årgang, nr. 2, 1997.

⁸ *Ibid.* p.158, note 4.

kompenenserende, får en disciplin, som igennem århundrederne ikke er ophørt med at iagttage indsnævringen, som var det et chagrinskind,⁹ af sit kompetencefelt, eller i det mindste af sit handlingsfelt, nu således sin historiske vej (tilnærmelsesvis) udstukket i dennes væsentligste etaper. Aristoteles' *Retorik* påstod ikke at være 'generel' (og endnu mindre 'generaliseret'); den var det blot, og var det så godt i selve bredden af sit sigte, at en teori om figurer endnu ikke fortjente nogen speciel behandling; kun nogle få sider om sammenligning og metafor i en bog (ud af tre), som er helliget studiet af stil og komposition, et ubetydeligt område, et afsides distrikt, fortabt i et umådeligt Imperium. I dag er vi ved at kalde det for en generel retorik, som faktisk er en afhandling om figurer. Og hvis vi i den grad har været nødt til at generalisere, så er det tydeligvis, fordi vi i høj grad har indskrænket: Fra Korax og til vore dage har retorikkens historie været historien om den *generaliserede indskrænkning*.

Det er tydeligvis fra begyndelsen af middelalderen, at den ligevægt, som er særegen for den antikke retorik, begynder at gå i opløsning – en ligevægt, som Aristoteles' værker, og i endnu højere grad Quintilians, bærer vidnesbyrd om – ligevægten imellem genrerne (den deliberative, den juridiske og den epideiktiske), i begyndelsen fordi de republikanske institutioners uddøen (som allerede Tacitus betragtede som en af årsagerne til veltalenhedens forfald) medfører, at den deliberative genre forsvinder, men tilsyneladende også den epideiktiske genre, som er bundet til det civile livs store lejligheder. Martianus Capella, og senere Isidor af Sevilla, noterer sig disse ufuldstændigheder, *rhetorica est bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus* [retorik er den videnskab at tale godt i civile spørgsmål]. Dernæst ligevægten imellem 'delene' (*inventio, dispositio, elocutio*), fordi *triviums*retorikken, som bliver mast imellem grammatik og dialektik, hurtigt så sig spærret inde i studiet af *elocutio*, i talens udsmykninger, *colores rhetorici*. Den klassiske periode, især i Frankrig og især

⁹ Metaforen henviser til *Chagrinskindet*, Balzacs første roman fra 1831, hvor en ung mand kommer i et besiddelse af et magisk skind, der kan opfylde alle hans ønsker; dog skrumper det – og hans liv i direkte proportion hermed – ind i takt med opfyldelsen af ønskerne (o.a.).

i det 18. årh., arver dét fra denne situation, at den i sine eksempler ustandselig lægger vægt på og giver fortrinsret til det litterære korpus (og især det digteriske) frem for det oratoriske: Homer og Vergil (snart også Racine) erstatter Demosthenes og Cicero, og retorikken tenderer mod mest at blive et studie af den poetiske *lexis*.«¹⁰

Ricœur minder i sit nylige værk, der er helliget metaforen og genoptager Genettes analyse, om:

»Aristoteles' retorik dækker tre områder: dels en argumentationsteori, som udgør hovedaksen og samtidig danner knudepunktet for retorikkens sammenføjning med den demonstrative logik og med filosofien (denne argumentationsteori fylder i sig selv to tredjedele af afhandlingen) – dels en teori for udtryksmåden, og dels en teori om talens komposition. Med en heldig formulering af Genette er det, de seneste afhandlinger om retorik tilbyder os, en 'begrænset retorik', indsnævret først til en teori om elocutio, dernæst til en teori om troperne. Retorikkens historie er historien om chagrinskindet. Og én af årsagerne til retorikkens død findes her: ved således at reducere sig selv til blot én af sine dele mister retorikken samtidig den *nexus*, som, hen over dialektikken, forbinder den med filosofien. Og så snart denne forbindelse var tabt, blev retorikken til en fejlagtig og futil disciplin. Retorikken døde, da lysten til at klassificere talefigurer helt og aldeles erstattede den filosofiske sans, der besjælede hele det umådelige retoriske rige, fik dens dele til at holde sammen og føjede det alt sammen til *organon* og til førstefilosofien.«¹¹

Ricœur minder os om, at Aristoteles, ved siden af retorikken, som er baseret på triaden: retorik-bevis-overtalelse, har udarbejdet en poetik, som ikke er en teknik for fremførelsen, men en teknik for skabelsen, som svarer til triaden: *poiesis-mimesis-kátharsis* [frembringelse-efterligning-renselse]. Men

¹⁰ *Communications* 16, Paris 1970, pp. 158-59. Dansk udg., »Den begrænsede retorik«, i *Rhetorica Scandinavica* nr. 7, 1998.

¹¹ P. Ricœur, *La métaphore vive*, pp. 13-14.

Aristoteles behandler metaforen i begge disse afhandlinger og viser, at den samme figur tilhører begge domæner, idet den dels udfører en retorisk handling, dels spiller en rolle i den digteriske skabelsesproces. Og det er dette figurernes dobbelte aspekt, som også vi har understreget, idet vi tydeligt sonderer imellem de retoriske figurer og stilfigurerne:

»Vi betragter en figur som *argumentativ*, hvis dens anvendelse, idet den medfører et ændret perspektiv, forekommer naturlig i den foreslåede nye situation. Hvis talen derimod ikke vinder tilhørerens tilslutning til denne argumentationsform, vil figuren blive opfattet som udsmykning, som *stil*-figur. Den kan vække beundring, men kun på det rent æstetiske plan, eller som en prøve på talerens originalitet.«¹²

Når man undersøger figurer uden for deres kontekst, som tørrede blomster i et herbarium, mister man figurernes dynamiske rolle af syne: De bliver alle til stilfigurer.

Hvis de ikke er integrerede i en retorik – forstået som kunsten at overtale og overbevise – ophører de med at være retoriske figurer og bliver til udsmykninger, som kun angår talens form: Det er altså ikke seriøst at imødesee en moderne genoptagelse, end ikke af en figurernes retorik, hvis den ligger uden for den argumentative kontekst.

Det er grunden til, at det forekommer mig omsonst at håbe på en fornyelse af retorikken ved hjælp af en figurernes retorik, selvom disse er undersøgt under den strukturelle lingvistik og litteraturteoriens perspektiv, uden samtidig at beskæftige sig med den vigtighed, som et dynamisk begreb har for retorikkens figurer og for studiet af disse. Det er ikke nok at fastslå som uigendriveligt, at et sådant studium »placere sig i udkanten af hovedparten af de moderne genoptagelser af retorikken«,¹³ for så at kunne opgive interessen for det.

¹² Ch. Perelman og L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Paris 1958, 3. udgave, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1976, p. 229. – Der henvises herefter til værket ved T.A.

¹³ *Communications* 16, p. 235.

Og der er mere. I USA, hvor undervisningen i retorik var en del af engelskkurserne, løsrev den sig for snart 60 år siden og organiserede sig i specialafdelinger, som var helliget studiet af retorikken som en kommunikationsteknik og som en teknik for den overtalende diskurs: Mere end fem tusind lærere underviser for øjeblikket i retorik, og de har udgivet tusinder af værker om dette emne. I de sidste ni år er der i Pennsylvania udkommet et tidsskrift med titlen *Philosophy and Rhetoric*, udgivet af filosoffer og retorikere, hvori studiet af figureerne kun optager en meget beskednen plads.

Retorikkens renæssance og rehabilitering i samtidens åndsliv, hvortil vi nu bidrager,¹⁴ havde ikke været mulig uden en reeksamination af forbindelserne imellem retorik og dialektik, sådan som de er fastlagt hos Aristoteles og grundlæggende modificeret på en for retorikken ugunstig måde af Petrus Ramus. Det er en tilsvarende reeksamination, vi nu vil foretage: Den vil forklare årsagerne til retorikkens forfald og kaste lys over forbindelserne imellem den nye retorik og argumentationsteorien.

¹⁴ Jf. V. Florescu, *Rhetoric and its Rehabilitation in Contemporary Philosophy*, *Philosophy and Rhetoric* 1970, pp.193-224. Oversættelse af slutningen af et rumænsk værk, udgivet 1969. En italiensk oversættelse af værket findes under titlen *La retorica nel suo sviluppo storico*, Bologna 1971. Jf. også J. Kopperschmidt, *Allgemeine Rhetorik, Einführung in die Theorie der persuasiven Kommunikation*, Stuttgart, 1973.